

door het werk van H. J. Scheffer zoveel relief heeft gekregen. Zimmerman (1869-1939), de zoon van de Gidsredacteur, evenals zijn vader vooral literair erudiet, politiek overtuigd van de juistheid der oud-liberale beginselen, was een regent van ijzeren plichtsbeachting, als Rotterdams burgemeester bekend om zijn autoritair optreden, een trek die men bij opvolgers van hem met andere politieke signatuur ook wel aantreft en in deze havenstad blijkbaar van pas komt. Zijn optreden tijdens de revolutiezware dagen van november 1918, toen Zimmerman wilde capituleren vóór er een schot was gevallen, kenschetst de auteur als 'zijn weinig heldhaftige houding' (54), terecht, maar dan wel positief te waarderen, omdat de held uithangen in die situatie zinloos was en het in Zimmerman viel te prijzen dat hij een burgeroorlog en een gezagsvacuüm wilde voorkomen. Zijn reputatie van sterke man is er niet door geschaad. Dat hij Mussolini's fascisme bewonderde (289), verbaast niet maar heeft voor de beoordeling van zijn praktische werkzaamheid geen betekenis; zonder diepergaande analyse werkt het ook ietwat vertroebelend hem te karakteriseren als 'niet meer dan een salon-fascist', zoals de auteur doet (289). Ik zie hem in zijn Oostenrijkse tijd - evenals Bosmans, dacht ik - als de oud-liberaal met autoritaire dispositie, de flinke kerel die men meestal voor dat soort functies zoekt en in die tijd ook in ons bedrijfsleven nogal eens tegenkomt.

Het is fascinerend een dergelijk man door het boek te volgen als de evenwichtskunstenaar op het slappe koord, in zijn relatie tot de Volkenbondsorganisatie, speciaal het Financieel Comité daaruit, tot de internationale geldschietters en natuurlijk tot het zo wankele Oostenrijkse politieke bestel, inclusief de niet van samenwerking blakende ambtenarenwereld. Bosmans geeft ons een evenwichtig beeld van Zimmerman's werkzaamheid en komt tot een afgewogen oordeel, daarbij goed rekening houdend met de heersende opvatting over de beperkte rol van de staat, het geheel nieuwe van de situatie - de ervaringen van een voorganger ontbraken - en de hang naar zekerheid van de crediteuren, die uiteraard niet hun geld weggegooid wilden zien. Mijns inziens terecht verdedigt hij Zimmerman tegen het verwijt, door Oostenrijkse historici gemaakt, van te grote gestrengheid ten opzichte van de Oostenrijkse regering en van een bijdrage tot de polarisatie op politiek gebied die tot de burgeroorlog in 1934 leidde; alsof zonder sanering geen polarisatie zou zijn opgetreden. Hier liet men de commissaris-generaal als zondebok fungeren, een les die toch enigszins uit het verhaal te putten is: na Zimmerman was de naam commissaris-generaal in Oostenrijk taboe omdat deze het symbool werd voor het verlies van onafhankelijkheid. Het is te hopen dat de Oostenrijkse historici een en ander na een halve eeuw wat reëler gaan zien. Bosmans' boek geeft daar alle aanleiding toe.

Joh. de Vries

Albert de Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944). De vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk, I, Koningskwesie en bezettingsregime van de kapitulatie tot Berchtesgaden (28 mei-19 november 1940)* (Mens en tijd verhandelingen; Antwerpen-Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1972, 8°, 488 blz.); Fernand Vanlangenhove, *La Belgique et ses garants. L'été 1940. Contribution à l'histoire de la politique extérieure de la Belgique pendant la Seconde Guerre mondiale* (Mémoires de la Classe des Lettres. Collection in 8°, 2e série, LXI, iii; Brussel: Académie royale de Belgique, 1972, 8°, 228 blz.).

Twee studies die een dyptiek vormen van de Belgische politieke geschiedenis in 1940, door tijdgenoten geschreven - wat in beide gevallen voelbaar is -, die zich allebei be-

perken tot de periode tijdens dewelke naar een nieuw evenwicht wordt gezocht voor de toestand die ontstaan is door de Duitse inval in België. Het is wel treffend, ofschoon toevallig, dat in beide gevallen die periode overeenstemt: mei tot november. Voor de politieke geschiedenis van het bezette gebied is 19 november - het bezoek van Leopold III aan Berchtesgaden -, een keerpunt in die zin dat Hitler elke beslissing over het uiteindelijk lot van België voorlopig befrist, - en het zal juni 1944 worden voor daarin een wijziging komt -, 19 november betekent ook het einde van alle Belgische plannen om in het bezette gebied, met instemming of onder de leiding van de koning enige vorm van zelfstandige politieke activiteit te organiseren. Aan de overzijde betekent november nagenoeg het einde van de pogingen om de Belgische regering te vervangen door een nationaal comité dat het beheer van de Belgische zaken in de niet bezette gebieden op zich zou nemen, en zeker het einde van alle dubbelzinnigheid omtrent het bestaan en de politieke optie van de regering Pierlot. Wij kunnen daaraan toevoegen dat 11 november ook de datum is waarop de Belgische bevolking in het bezette gebied na maandenlange aarzeling voor het eerst resoluut en publiek opteert vóór de geallieerden en tegen de bezetter.

Het boek van De Jonghe beschrijft de weerslag van de onverwachte aanwezigheid van koning Leopold in België, op het Duitse beleid ten opzichte van ons land. In zijn inleiding geeft hij een uitvoerig en zeer boeiend overzicht van het onderscheid tussen *Militär-* en *Zivilverwaltung*; de betekenis, het ontstaan, de territoriale begrenzing, de bevoegdheid, de organisatie en de werking van de *Militärverwaltung*, waarom geopteerd werd voor een *Militär-* en niet voor een *Zivilverwaltung* enz. Dit is het decor waartegen de Duitse behandeling van de koningskwestie wordt gesitueerd, die de auteur vervolgens chronologisch over zeven hoofdstukken analyseert.

De topics van deze uiteenzetting zijn: De uitnodiging tot een gesprek door Hitler op 31 mei aan Leopold gericht en diens positief antwoord. Het aanbod van Leopold aan Hitler, op 26 juni, om dit onderhoud spoedig te laten plaats hebben. Het wantrouwen van Hitler ten opzichte van Leopold in juli, tengevolge van de interne ontwikkeling van de Belgische politiek in het bezette gebied, en de invloed hierop van de koning. De verklaring van de negatieve houding van de koning tegenover de wettige Belgische regering in Frankrijk, en het aarzelen van Hitler omtrent het aan België toe te kennen statuut. Aarzeling die het gevolg is van de aanwezigheid van de koning in het land en de grote sympathie die hij er geniet. Het hernieuwd verzoek van Leopold om een onderhoud met Hitler, door zijn zuster Marie-José op 17 oktober aan de Duitse dictator overgemaakt. Koningin Marie-José heeft sinds het verschijnen van het boek in een interview aan Charles d'Ydewalle (*La Libre Belgique* van 13 maart 1973) de versie De Jonghe over deze gebeurtenissen bevestigd. En tenslotte het onderhoud van Berchtesgaden, en zijn gevolgen, die zoals reeds gezegd, hoofdzakelijk bestaan uit het bevriezen van het politieke statuut van België, en de persoonlijke overtuiging van Hitler dat Leopold voor zijn politiek niet bruikbaar is, waardoor een stricter toezicht op zijn handelen bevolen wordt.

Het boek van Vanlangenhove beoogt een overzicht te geven van de weerslag van de internationale conjunctuur op de beslissingen van de Belgische regering nopens haar buitenlandse politiek. Het eerste deel is gewijd aan een chronologisch overzicht van de gebeurtenissen tussen 10 mei en begin november 1940, deels aan de hand van gepubliceerde bronnen deels aan de hand van persoonlijke herinneringen. De drie hoofdstukken van het tweede deel behandelen de invloed van de internationale conjunctuur op de beslissingen van de Belgische regering op drie cruciale momenten: 28 mei, beslissing om de strijd voort te zetten; 18 juni, beslissing om de strijd te staken; juli-augustus, pogingen

om de strijd toch aan Britse zijde voort te zetten. Het is mij, eerlijk gezegd, niet geheel duidelijk wat Vanlangenhove ons in dit tweede deel aan nieuws bijbrengt, tenzij dat hij explicieter zegt wat hij impliciet in zijn eerste deel reeds aangetoond had.

Het is bijzonder boeiend de methode van beide auteurs even te vergelijken. Beide bouwen hun werk op essentieel aan de hand van documenten. Maar de benadering van het dokument is totaal verschillend, en de betekenis van het dokument wordt totaal anders belicht. De Jonghe doet aan radiografie, Vanlangenhove aan fotografie. Voor De Jonghe is het ambtelijk dokument - de diplomatische bron - centraal: het is het bewijsstuk in de redevoering, het wordt van alle zijden onderzocht: is het authentiek? wat staat erin? wanneer is het ontstaan? hoe is het ontstaan? wie is de maker van het dokument en wat is zijn gezag? is het dokument geloofwaardig? tot welke interpretaties gaf het achteraf aanleiding? zijn deze interpretaties aanvaardbaar? De literaire bronnen zoals onofficiële aantekeningen, latere verklaringen en mémoires worden, - zoals het hoort in de klassieke geschiedschrijving - als hulpbronnen aangewend ter verklaring van het officiële dokument. De auteur trekt zijn gebouw op na elke steen grondig onderzocht te hebben en ingemetseld in een overvloed van voetnoten. Een buitengewone genadeloze en scherpe analyse waarin geen enkele plaats gelaten wordt voor om het even welke afwijkende hypothese. De auteur wenst vaste grond onder de voet te hebben. Het voordeel van deze methode is dat er geen twijfel meer kan bestaan omtrent de door de auteur geanalyseerde documenten, noch omtrent de beweringen en conclusies waartoe deze analyse leidt. Het nadeel is dat de auteur schrijft in functie van het voorhanden zijnde materiaal, en weinig reliëf steekt in zijn uiteenzetting: alle documenten worden even grondig belicht, dit leidt tot bladzijden en bladzijden lange weerlegging van de 'leopoldistische versie' zowel nopens essentiële punten als nopens detailelementen, zoals de al of niet vrije aanvaarding, keuze of verplichting het kasteel Laken tot residentie te nemen (80-90). In deze overdadige weerlegging van de 'leopoldistische versie' (99 vlg., 108 vlg., 121 vlg., 130 vlg., 182 vlg., 196 vlg., 214 vlg., 226 vlg., 236 vlg., 320 vlg.) voelen wij hoezeer De Jonghe behoort tot de generatie die de gebeurtenissen beleefd heeft en erdoor getraumatiseerd is. De auteur bekent het zelf in zijn 'Woord vooraf', waar hij schrijft 'Moet de geschiedschrijver die tot andere vaststellingen komt dan de leopoldistische versie, zwijgen - ook als hij beseft dat spreken hem het verwijt zal bezorgen heiligschennis te plegen, of, tenminste, te polemiseren'? Een ander nadeel is dat de auteur zich beperkt tot wat de documenten meedelen of laten doorschemeren en zich nagenoeg geen vragen stelt omtrent de motivatie van de handelende personen, noch om de invloed van het geestelijk en politieke klimaat op hun handelen. Dit zijn zaken die nu eenmaal niet in een officieel dokument verwoord worden.

Heel anders gaat Vanlangenhove te werk. Zijn boek is in de eerste plaats het werk van een diplomaat, - diplomatieke knepen inbegrepen. De auteur is ere-secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Bij hem is het er vooral om te doen de motivatie en de geestesgesteldheid van de *dramatis personae* te achterhalen. Daarom ook hecht hij evenveel belang aan de vele jaren later geschreven memoires als aan de ambtelijke stukken. De bewuste of onbewuste vertekening van de gebeurtenissen door de ooggetuigen in hun latere relazen zijn voor hem op zich zelf ook relevant (Introduction, 9-10). Hierbij komt hij er rond voor uit dat hijzelf een rol gespeeld heeft in de gebeurtenissen die hij beschrijft, en dat in zijn geest enig spoor van de 'amère déception, de l'impression de désastre' gebleven is, die hij toen ervoer. Dit blijkt dan ook in het boek, want de auteur laat niet na herhaaldelijk zijn voorstel om naar Engeland uit te wijken, en het afwijzen ervan door de regering, in herinnering te brengen (10, 35, 173, 184, 187-88, 204, 220).

RECENSIES

Dit boek is een diplomatiek werkstuk vooral door de manier waarop de auteur zijn bronnen behandelt en die diametraal tegenover de methode van De Jonghe staat. Op twee of drie uitzonderingen na werkt hij met gepubliceerde bronnen, die hij op een eerder nonchalante wijze aanduidt. Deze nonchalance is geen toeval, maar een middelje om op onopvallende wijze een aantal niet gekende documenten aan de openbaarheid prijs te geven. Sommige van deze documenten zijn van kapitaal belang, zoals de brief die Pierlot op 2 september, onmiddellijk na zijn aankomst aan de Spaanse grens aan De Vleeschauwer en Gutt richtte (99-103) en ook de mededelingen over de belangrijke rol die R. Richard speelde zowel in de contacten tussen regering en koning, als tussen de regering en Londen.

Wat er achter deze nonchalance schuil gaat, moge blijken uit het volgende. Op 1 januari 1971 werden door het 'Public Record Office' te Londen een aantal documenten vrijgegeven met betrekking tot de verhoudingen tussen de Britse en Belgische regering in de zomer van 1940. Een keuze uit deze documenten werd in 1971 gepubliceerd in vertaling in de *Courier Hebdomadaire du CRISP* te Brussel (n° 526-527, 18 juni 1971, 4°, 42 gestencilde bladzijden) onder de titel *Archives britanniques concernant l'histoire de Belgique en 1940*. Vanlangenhove verwijst in zijn inleiding (11) naar deze publicatie en voegt er lakoniek aantoe: 'J'ai de mon côté puisé à cette source et traduit les pièces qui concernaient mon étude'. Op bladzijde 49 venneldt hij andermaal deze publicatie en bekent 'Après consultation du texte original, j'ai légèrement retouché la traduction de ceux dont j'ai fait état, en m'efforcant de la rendre aussi fidèle que possible, au détriment du français'. Wij hebben deze geruststellende verklaring aan een grondiger onderzoek onderworpen en volgende merkwaardige vaststellingen gedaan: 1° Bij Vanlangenhove komen drie en twintig documenten voor (59, 74, 84, 95, 105, 107², 108, 109⁴, 110, 113, 114, 119, 123, 129, 131, 135, 137, 149, 151), die bij de CRISP ontbreken, acht andere zijn vollediger bij Vanlangenhove (72, 81, 86, 106, 111, 117, 118, 139) dan bij de CRISP (vergelijk nrs 11, 14, 15, 15bis, 16², 16 bis, 19); omgekeerd komen bij de CRISP zes documenten voor (nrs 12, 24, 26, 29, 30, 31), die bij Vanlangenhove ontbreken, en twee zijn vollediger bij de CRISP (nrs 25 en 27) dan bij Vanlangenhove (vergelijk 146 en 147); 2° De vertaling die Vanlangenhove maakt van de Engelse teksten wijkt voor nagenoeg elke zin af van deze van de CRISP, die veel sporen van haastigheid vertoont. Zij is zeker taalkundig meer verzorgd en meer aangepast aan het diplomatieke taalgebruik. Toch stelt in beide gevallen het ontbreken van de oorspronkelijke Engelse tekst problemen bij de beoordeling. Wij willen dit illustreren met volgende voorbeelden uit één en hetzelfde verslag, met name het verslag van minister Halifax aan de Britse zaakgelastigde Aveling over zijn eerste onderhoud met minister De Vleeschauwer, op 5 juli 1940:

[CRISP] ... Une réunion ultérieure eut lieu ensuite avec le Premier Ministre et en dépit de reproches énergiques formulées par M. De Vleeschauwer, la majorité réaffirma sa décision de rester en France. [Vanlangenhove] Il y eut une nouvelle réunion et en dépit des énergiques objections de M. De Vleeschauwer, la majorité maintint sa décision de rester.

[CRISP:] Si les termes d'armistice étaient déshonorants, la France ne signerait rien et accepterait que le pays soit occupé. [Vanlangenhove] Si les conditions étaient déshonorantes, La France ne signerait rien et laisserait occuper le pays.

[CRISP] Le gouvernement avait néanmoins persisté dans son intention et il semblait qu'il voulait n'être en rien un obstacle à une action que, pensait-il, le Roi pourrait être amené à prendre en Belgique. [Vanlangenhove] Ils avaient cependant persisté dans

cette voie et paraissaient penser qu'ils ne devaient pas être un obstacle à quelque action que le Roi, croyaient-ils, pourrait tenter d'entreprendre en Belgique.

Een voorbeeld van de manier waarop men teksten in vertaling publiceert, is (op 138-139) de nota van Makins - bij Vanlangenhove altijd Makins, bij CRISP altijd Makings -, van 14 oktober, - volgens CRISP 14 en 15 oktober -, over de brief van Gutt aan de Britse kanselier van de schatkist. Beide vertalingen laten de eerste paragraaf achter. CRISP duidt dit aan, Vanlangenhove niet. Na zeven lijnen slaat Vanlangenhove, zonder aanduiding, een passage over die zes lijnen beslaat bij CRISP; twee lijnen verder slaat CRISP, zonder aanduiding, zes lijnen over van de tekst bij Vanlangenhove. Weer zeven lijnen verder slaat Vanlangenhove, steeds zonder vermelding, drie lijnen van CRISP over. Beide vertalingen laten de paragrafen 8, 9 en een stuk van 10 weg, maar Vanlangenhove citeert toch vier lijnen uit één van deze paragrafen die belangrijk zijn voor de verhouding van de Britse regering tot koning Leopold. De overige drie en twintig lijnen van het dokument bij CRISP worden door Vanlangenhove in vier en een halve lijn samengevat.

Dit is een methode die De Jonghe nooit zal toepassen. En laat ons hopen dat er nu een derde uitgever eindelijk de oorspronkelijke Britse tekst zal publiceren, met een vertaling er boven, er naast of er onder, maar niet in de plaats van.

Typisch voor de diplomaat Vanlangenhove is ook de wijze waarop hij, op bladzijde 125, de beruchte passus verdonkermaant, uit de brief die de Belgische ambassadeur te Bern, graaf d'Ursel, in opdracht van 'het Hof', op 6 september aan alle Belgische diplomatieke posten richtte, en waarin hij zijn collega's aanspoorde geen 'hartelijke' maar dan toch 'hoffelijke' betrekkingen te onderhouden met de Duitse diplomaten. De lange brief van minister Theunis die precies op deze passus heftig reageerde, wordt niet geciteerd, alleen als volgt vermeld: 'M. Theunis y répliqua en termes incisifs de New York le 9 octobre'. - Een kleine vriendendienst onder diplomaten. Al deze bemerkingen nemen niet weg dat het boek van Vanlangenhove bijzonder belangrijk is omdat het voor het eerst de invloed van het Britse kabinet op de Belgische beslissingen grondig belicht. Ook over de rol van de Belgische parlementairen in 1940 te Londen vernemen wij voor het eerst iets meer.

De studies van De Jonghe en Vanlangenhove zijn complementair. Zij mogen dan grondig verschillen wat de methode betreft, zij mogen dan beide gemerkt zijn door een zekere subjectieve geladenheid, zij mogen dan een aantal vragen open laten, zoals bijvoorbeeld bij De Jonghe de vraag naar de invloed van de Italiaanse regering en het Italiaanse koningshuis in de relaties tussen de Belgische overheid in het bezette gebied en de Duitse leiders; of bij Vanlangenhove de vraag naar de juiste juridische toestand van de in Frankrijk achtergebleven Belgische ministers, aangezien Pierlot in een post-scriptum aan zijn brief van 2 september een onderscheid maakt tussen het 'gegeven' ontslag en een 'aanvaard' ontslag van deze ministers. Beiden zijn stevige bijdragen tot de jongste Belgische geschiedenis.

Luc Schepens

Het verkeerde verleden*

M. C. BRANDS

Mij is een 'oratio pro domo' gevraagd, een preek voor de gevestigde belangen van een pressiegroep. Het gaat hier om een gilde dat doorgaans vrij comfortabel leeft van de belangstelling die er bestaat, of in ieder geval volgens haar zou moeten bestaan, voor gisteren en wat daaraan voorafging: voor die onwezenlijke werkelijkheid van het verleden. Aan dit voor eigen parochie preken ontleen ik een excuus voor enige toegespitste uitspraken die ik in dit uur niet verder differentiëren kan. Ik zal bovendien hier de tegenwoordig zo modieuze 'cui-bono'-vraag, de vraag naar het eigenbelang, terzijde laten. Dat historici belang hebben bij historische interesse, is evident. Daarmede is echter nog lang niet het laatste woord gezegd over de waarde en betekenis van historische interesse, laat staan over de waarde van een pleidooi voor dat type interesse. Daniel Defoe heeft er al op gewezen dat er grote zakelijke belangen van Engelse textielhandelaren gemoeid waren bij het kleden van wat toen nog primitieve wilden heetten. Voorzover ik weet heeft niemand daaruit toen de conclusie getrokken dat kleden op zichzelf daarmee een verdachte, ongelegitimeerde daad zou zijn geweest: een denkfout die men helaas tegenwoordig maar al te vaak tegenkomt, nu alles onder 'Ideologieverdacht' en legitimatiedwang staat. Het antwoord op de vraag wie er belang heeft bij een bepaalde activiteit, zegt überhaupt weinig over de aard van de activiteit zelve. De geïnstitutionaliseerde belangen van historici in het bestaan en het instandhouden van historische interesse maken op zichzelf de moeizame pogingen die historische interesse te ontwikkelen, allerminst verwerpelijk. Op de beperkingen van de 'cui-bono'-vraag - die tegenwoordig zo vaak als substituut voor de vraag naar het causale verband beschouwd wordt - kom ik later nog terug.

Een tweede hachelijk punt in mijn voordracht is dat een pleidooi voor de geschiedenisstudie voor sommigen een intrappen van open deuren zal zijn op dit moment, nu er een belangstelling als nooit tevoren voor deze studie bestaat, nu andere sociale wetenschappen in hernieuwde historische studie de zo noodzakelijke verankering voor hun disciplines zoeken, op een moment dat gesproken wordt van een nieuw en versterkt gevoel van eigenwaarde onder historici. 'Geschichte wird

* Als voordracht gehouden op het congres van het Nederlands Historisch Genootschap te Utrecht/Amersfoort, 25 oktober 1974.